

ПОЛИТИКА ИЛИ ИКОНОМИКА: ПОЛИТИКАТА НА НАЦИСТКА ГЕРМАНИЯ В ГЕРМАНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ И СХВАЩАНИЯТА ЗА ГЕРМАНСКАТА ПОЛИТИКА В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА

Мария Колева

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. В статията се проследява развитието на германската историография след Втората световна война до 80-те години на XX век по проблемите на политиката на нацистка Германия. В тази връзка са разгледани и основните концепции за характера и целите на германската политика в Югоизточна Европа.

Keywords: Nazi Germany Politics, Historiography, South Eastern Europe

След края на Втората световна война изследователският интерес към националсоциализма в Германия значително се засилва и проучванията се концентрират предимно върху историята на 12-годишното съществуване на нацисткото управление, наречено от самите нацисти „Трети райх“. Появяват се обширни изследвания, които се опитват да оценят този феномен в германската история. Предпочитани сред изследователите са най-вече теми от дипломатическата история или от хода на военните действия през годините на войната.¹⁾ Напълно апологетично, в духа на германската консервативна традиция, т.нар. Трети райх се отделя от предшестващото го развитие през Кайзеровия райх и периода на Ваймарската република и се разглежда като „уникално изолирано явление в хода на германската история“. Нацисткото управление се определя като „един вид производствена катастрофа и като остър израз на прекъсване (М.К. –на традицията)“.²⁾ На един по-късен етап в изследването на националсоциализма тази концепция се откроява с концентриране върху национализма и формите на проявление на антисемитизма в нацистка Германия.

Наред с традиционните апологетични тълкувания, след 1945 г. се появяват и изследвания, застъпващи нетрадиционни схващания, характерни за историци като Фридрих Майнеке, Рудолф Щаделман, Лудвиг Дехио, Анелизе Тиме и Карл Дитрих Брахер.³⁾ Въпреки опитите за обновяване в методологично и тематично отношение на анализите те обаче не успяват да се наложат и до

края на 50-те години в германската историография определяща остава „апо-логетично-консервативната“ традиционна интерпретация на германската история и в частност на нацисткото управление.

Едва в началото на 60-те години се забелязва видима промяна при оценката на националсоциализма, която е свързана преди всичко с разширяване на документалната база след връщането на пленените през военните години архивни документи на Германския райх в тогавашните архиви на Германия в Потсдам, Бон, Кобленц и Мерсебург.

През 1961 г. в книгата си „Устрем към световна сила. Военната политика на Кайзерова Германия 1914 – 1918 г.” (Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszieldpolitik des kaiserlichen Deutschlands 1914 – 1918, München 1961) известният германски историк Фритц Фишер се противопоставя на разпространените дотогава схващания за германската външна политика през Първата световна война и дава нова ориентация на бъдещите научни дирения. Опиращ се на богат документален материал, Фишер представя спецификата на обществено-социалното и идеологическото развитие през Кайзеровия райх, което според него е в основата на експанзионистичната и агресивна политика на нацистка Германия. Откроява се също и ролята на политическия, военния и икономическия елит на страната и специално на неговия принос за възхода на Хитлер. На фона на тези научни резултати бледнеят традиционните представи за нацизма, които го разглеждат като изолирано и самостоятелно развил се, чуждо на германската политическа традиция явление, независимо от вътрешногерманското развитие.

В издадената през 1993 г. книга „Хитлер не беше случайност, Мюнхен 1993” Фишер представя най-новите си изследвания, които в концентриран вид излагат същността на научните му постижения. Главната си теза, че „не Хитлер, като личност, а това, което се случва в Германия чрез него, не е случайност” и че Хитлер е само продължител на една традиция в германската политика, извеждайки по този начин една „съдбоносна” линия на приемственост в германската история, авторът доказва в интелигентна дискусия с представителите на традиционната школа.

Кулминацията на основната теза на Фишер за приемствеността в германската история от Бисмарк до Хитлер е студията за Хитлер и неговата политика. Направената историческа ретроспекция на развитието на антисемитизма в Германия от началото на XIX век, както и на съществуващата още преди Първата световна война омраза между германци и славяни обосновават авторската теза, че чрез двата съществени елемента на нацистката идеология – унищожаването на евреите и войната срещу Русия – Хитлер в никакъв случай не е „оригинален”. За Фишер той е по-скоро „дете на едно широко течение в германското и австрийското общество, съществуващо още преди Първата световна война”. В практическата политика на Хитлер Фишер също открива паралели още от упра-

влението на Бисмарк, минавайки през Кайзеровия райх и Ваймарската република. А периода на нацисткото управление авторът характеризира като „прикрит от СС съюз на нацистите с елита на обществото и икономиката на Вилхелмова Германия” – Райхсвера, тежката индустрия, едрото земевладение, бюрокрацията и правосъдието, и католическата църква. Така Фишер доказва, че нацизмът „е (бил) немислим без общественно-социалните и идейни условия в Германия през Кайзеровия райх и през Ваймарската република“.⁴⁾

Постепенно налагащите се нови идеи на Фишер за историческия метод на изследване, който включва и икономическия фактор, за проблема за приемствеността и за германския специфичен път на развитие фактически поставят началото на края на апологетичния период в германската историография.

Появата на книгата на Фритц Фишер, определена от американския историк Фритц Епщайн като „пробив” в традиционните схващания за германската история, предизвиква бурна полемика и повлиява появилите се впоследствие изследвания за нацизма.

По това време настъпват промени и по отношение на прилаганата методология при оценката на фашизма. Появата на нови теории през 60-те години (теорията за индустриалното общество, теорията за модернизацията) също насочва изследователите към един по-комплексен анализ на фашизма – на неговата политика, икономика, идеология, култура, както и промените в социалната сфера.

През 60-те години в резултат на подобни на горните изследвания настъпват съществени корекции в интерпретациите на нацисткото управление. Една от налагащите се в оценките на провежданата политика и икономика теза е, че през 1936 г. „водещите икономически кръгове” прозират агресивния курс на нацистите във вътрешната и външна политика и така се очертава опозиционно течение сред индустриалците и военните (кръговете около Карл Гьорделер и ген. Бек).⁵⁾

В продължение на опитите за дефиниране на националсоциализма огромен резонанс през 60-те години има появата през 1963 г. на изследването на Ернст Нолте „Фашизмът в своята епоха”. В него той сравнява фашизма в различните страни – аграрни, аграрно-индустриални и индустриални. За да се определи какво е фашизмът според Нолте, трябва да се изследват отделните фашизми. Прилагайки феноменологичния метод, т.е. „така, както явленията сами се представят”, той изследва фашизма в Германия и Италия (Хитлер и Мусолини), които дават отпечатък върху епохата. С техния край според Нолте е приключила и епохата на фашизма.

Една голяма част от изследванията се концентрира върху „демонизиране” на Хитлер. Основна тук е тезата за „персоналната вина” на Хитлер за случващото се в Германия, за една „диктатура на Хитлер”. Емблематичен автор в това отношение е Мартин Бросцат, според когото Хитлер е бил „център

на управление на ставащото в Германия от 1933 до 1945”.⁶⁾ Тази концепция става основен елемент на т.нар. „Хитлерова вълна” през първата половина на 70-те години и през следващите години, обхванала както историографията, така и публицистиката, средствата за масова информация, киното. По това време се появяват и известните биографии на Хитлер.⁷⁾

Една друга група интерпретации е известната тоталитарна теория, която има политически привкус. Възникнала през 30-те години, тя се налага отново след края на Втората световна война и през 60-те и 70-те години преживява период на ренесанс, въвеждайки в употреба понятията демокрация и диктатура, респ. алтернативата „демокрация или тоталитаризъм”, с което се противопоставят фашизмът и комунизмът. Тази концепция се определя от схващането за съществуването на вътрешна връзка между фашизма и комунизма и оттук се поставя знак за равенство (еднаквост) между двете политически форми.⁸⁾

Въпреки някои преобладаващи догматични постановки източногерманските изследователи също допринасят за допълване на историографския фон за германския националсоциализъм и предизвикват сериозни дискусии по тематичния комплекс икономика-политика.

Богато документирани са изследванията на автори като Дитрих Айххолтц, Курт Госвайлер, Хайнц Хабеданк, Рихард Лаковски и др.⁹⁾

Дискусията за германската политика в Югоизточна Европа

Засиленият интерес към икономическите мотиви и цели на нацистката външна политика в западната историография от края на 70-те и особено през 80-те години се отразява и върху изследванията на нацистката политика в Югоизточна Европа. В германските представи и планове под понятието „Югоизточна Европа” се разбират близките на Германия в географско отношение дунавски страни Унгария, Югославия, България и Румъния, страни с преобладаваща аграрна структура. Отношенията с тези страни намират най-силно проявление предимно в икономическата сфера. Показателни в това отношение са трудовете на германския изследовател Ханс-Юрген Шрьодер, който на примера на Югославия доказва бързото възстановяване на двустранните икономически отношения скоро след идването на нацистите на власт през 1933 г., като германското икономическо присъствие в Югоизточна Европа според него се превръща в инструмент на външната политика. Така нацистка Германия успява за много кратко време да си изгради според Шрьодер една „неформална империя”.¹⁰⁾

В преобладаващата си част изследванията се обединяват около схващането, че в икономически аспект югоизточноевропейските страни трябва да осигурят достатъчно суровини и храни за милитаризиращата се германска икономика, а в дългосрочна перспектива, съобразно политико-стратегически-

те мотиви на нацисткото ръководство, да подпомогнат установяването на германска хегемония в Европа.¹¹⁾

Един от главните дискуссионни въпроси в изследванията е проблемът за приемствеността в югоизточноевропейската политика за периода на прехода от края на Ваймарската република (световната стопанска криза) към нацистката политика в региона. В изследванията си Ханс-Юрген Шрьодер доказва съществуването на приемственост в политиката на правителствата преди 1933 и след това, докато според Холм Зундхаузен приемствеността е само персонална, но не и политическа. Създаването на „голямо икономическо пространство“ и външнотърговската политика на нацистка Германия е друг спорен въпрос в изследванията. В анализите си Шрьодер доказва, че провежданата политика е била от взаимен интерес за съответните страни. Други автори обаче поддържат тезата, че „тя не е била израз на хегемониална и експлоататорска политика или пък крачка към „голямо икономическо пространство“, а по-скоро югоизточноевропейските страни са били печеливши от развитието на търговските връзки.¹²⁾

Като цяло, в по-голямата част от изследванията се наблюдава тенденция към политизиране на историята на Германия при нацисткото управление, която с течение на времето, с прилагането на по-разнообразна и по-комплексна методология при анализа на проблемите води към по-реалистични оценки на феномена националсоциализъм.

БЕЛЕЖКИ

1. Ritter, Gerhard, Europa und die deutsche Frage, München, 1948; Същият, Staatskunst und Kriegshandwerk. Das Problem des „Militarismus“ in Deutschland, Bde. 1 – 4, München 1954 – 1968.
2. Fischer, Fritz, Zum Problem der Kontinuität in der deutschen Geschichte, в: Fritz Fischer, Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild. Beiträge zur Bewältigung eines historischen Tabus. Aufsätze und Vorträge aus drei Jahrzehnten, Düsseldorf 1977, S. 350.
3. Виж по-подробно Fischer, Fritz, Hitler war kein Betriebsunfall. Aufsätze, München 1993, S. 9 – 18.
4. Пак там, с. 7 – 8, 28, 174, 180 – 181.
5. Например: Petzina, Dieter, Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vierjahresplan, Stuttgart 1968.
6. Broszat, Martin, Der Staat Hitlers, München 1969; Същият, Der Nationalsozialismus. Weltanschauung, Programm und Wirklichkeit, Stuttgart 1961.
7. Maser, Werner, Adolf Hitler. Legende, Mythos. Wirklichkeit, München/Esslingen 1971; същият, Hitlers Briefe und Notizen, Düsseldorf 1973; Fest, Joachim C., Hitler. Eine Biographie, Frankfurt/M.-(West-)Berlin-Wien 1973.
8. Bracher, Karl Dietrich, Die Krise Europas 1917 – 1975, (West-)Berlin 1976; Erdmann, Karl Dietrich, Die Zeit der Weltkriege, Stuttgart 1976.

9. Eichholtz, Dietrich, Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 – 1945, Bd. 1: 1939 – 1941, Berlin 1969. Същият, Das Expansionsprogramm des deutschen Finanzkapitals am Vorabend des zweiten Weltkrieges, в: Der Weg in den Krieg, Hrsg. von Dietrich Eichholtz und Kurt Pätzold, Berlin 1989, S. 1 – 39; Anatomie des Krieges. Neue Dokumente über die Rolle des deutschen Monopolkapitals bei der Vorbereitung und Durchführung des zweiten Weltkrieges, Hrsg. v. Dietrich Eichholtz und Wolfgang Schumann, Berlin 1969; Anatomie der Aggression. Neue Dokumente zu den Kriegszielen des faschistischen deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg, Hsg. v. Gerhard Hass und Wolfgang Schumann, Berlin 1972; Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente über die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenüber Südosteuropa im Zweiten Weltkrieg, Hrsg. V. Wolfgang Schumann, Berlin 1973; Faschismusforschung. Positionen. Probleme. Polemik, Hrsg. v. Dietrich Eihholtz und Kurt Gossweiler, Berlin 1980.
10. Schröder, Hans-Jürgen, Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933 – 1936, в: Funke, Manfred (Hrsg.), Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches, Düsseldorf 1977, S. 757 – 773; Същият, Südosteuropa als „Informal Empire“ Deutschlands 1933 – 1939. Das Beispiel Jugoslawien, in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 23(1975), S. 70 – 96.
11. Hillgruber, Andreas, Hitler, König Karol und Marschall Antonesku. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938 – 1944, Wiesbaden 1954; Broszat, Martin, Deutschland-Ungarn-Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938 – 1941, в: Historische Zeitschrift 206 (1968), S. 45 – 96; Jacobsen, Hans-Adolf, Nationalsozialistische Außenpolitik 1933 – 1938, Frankfurt/Main 1968; Hoppe, Hans-Joachim, Bulgarien - Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik, Stuttgart 1977; Същият: Deutschland und Bulgarien 1918 – 1945, в: Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Außenpolitik des Dritten Reiches, Düsseldorf 1977; Volkmann, Hans-Erich, Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges: в: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 1, Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik, Militärhistorisches Forschungsamt (Hrsg.), Stuttgart 1979, с. 177 – 368; Същият, Außenhandel und Aufrüstung in Deutschland 1933 bis 1939, в: Forstmeier, Friedrich; Volkmann, Hans-Erich (Hrsg.), Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges, Düsseldorf, 1975, с. 81 – 131; Schönfeld, Ronald, Deutsch-südosteuropäische Wirtschaftsbeziehungen in der Zwischenkriegszeit: Der Mitteleuropäische Wirtschaftstag, в: Südosteuropa. Kontinuität und Wandel. Ausgewählte Beiträge von Roland Schönfeld, Hrsg. von Walter Althammer und Hansjörg Brey, Südosteuropa-Gesellschaft, München 1995; Същият, Außenwirtschaftliche Integration in der Krise: Deutschland und Jugoslawien 1931 – 1937, в: Südosteuropa. Kontinuität und Wandel. Ausgewählte Beiträge von Roland Schönfeld, Hrsg. von Walter Althammer und Hansjörg Brey, Südosteuropa-Gesellschaft, München 1995; Същият, Die Balkanländer in der Weltwirtschaftskrise, в: Vierteljahresschrift

- für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1975, Bd. 62, H. 2; Heinz Habedank, Zur Eingliederung des deutsch-bulgarischen Waren- und Zahlungsverkehrs in die wirtschaftlichen Kriegsvorbereitungen und in die Kriegswirtschaft des deutschen Imperialismus (1931 – 1941), в: Българо-германски отношения и връзки, Т. 3, 1981, София, с. 303 – 317; Sundhausen, Holm, Die verpaßte Agrarrevolution. Aspekte der Entwicklungsblockade in den Balkanländern vor 1945, в: Industrialisierung und gesellschaftlicher Wandel in Südosteuropa, Hrsg. von Roland Schönfeld, Südosteuropa-Studien, Bd. 42, München 1989.
12. Volkmann, Hans-Erich, Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges: в: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Bd. 1, Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik, Militärgeschichtliches Forschungsamt (Hrsg.), Stuttgart 1979, с. 177 – 368; Wendt, Bernd Jürgen. England und der deutsche „Drang nach Südosten“. Kapitalbeziehungen und Warenverkehr in Südosteuropa zwischen den Weltkriegen, в: Geiss Imanuel/Wendt, Bernd Jürgen (Hg.): Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhundert, Düsseldorf, 1973, S. 483 – 512.

POLITICS VS. ECONOMY: THE GERMAN HISTORIOGRAPHY OVER THE NAZI GERMANY'S POLITICS&CONCEPTS IN SOUTH EASTERN EUROPE

Abstract. The article analyses the development of post-World War II German historiography, dealing with the Nazi Germany's heritage and focuses on the concepts over the South Eastern Europe. It presents different historiographical schools and their main representatives thus contributing to the general understanding of the politics of Nazi Germany and its research and study.

✉ **Assist. Prof. Maria Koleva**
Institute for Historical Studies – BAS
52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: mmkol@abv.b